

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ЧИННИК СТВОРЕННЯ ТА РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Розглянуто відмінність української і російської мовних картин світу – як чинників формування культурного простору – шляхом розгляду понять «совість», «душа», «серце» та ін. Запропоновано систему культурних координат мовного простору, яка відбиває тип національного світосприйняття і світовідношення. Зв'язок мови і національного світосприйняття незаперечний, але водночас маємо усвідомити, що перебуває він під енергетично-семіотичним впливом національної мовної картини світу. Наслідки цього впливу можна розглядати у структурі національної мовної картини світу, але вони значно ширші, ніж суто філологічна, лінгвістична і навіть філософсько-культурологічна проблема.

Ключові слова: енергія мови, мовна картина світу, культурний простір, совість, душа, обов'язок.

Розбудова національного культурного простору – це довготривалий процес, завжди актуальний напрям діяльності держави, інституцій громадянського суспільства, об'єкт вивчення і цілеспрямованого впливу системи гуманітарної та прикладної наук, мета діяльності основних суб'єктів утілення цих зусиль – усіх громадян суспільства. Мова – це той чинник, яким об'єднуються зусилля цих сторін як структурних елементів суспільної системи на рівні взаєморозуміння, загальних і спільних уявлень про цінності і мету діяльності, засоби її здійснення. Мова є головною складовою культури та її знаряддям. Проблема полягає в тому, щоб дослідити, використати і розвинути той унікальний енергетичний потенціал культури, яким розширюється культурний простір і який описується у категоріях його проявленості у вимірах побутування мови. У сучасних складних соціоісторичних умовах розвитку України актуальність проблеми зумовлена й іншим чинниками. Незаперечною є тенденція, коли саме мова, володіння нею і використання її вважається підставою для привласнення національного культурного (а далі й географічного) простору іншою державою й іншою нацією. До яких би висновків не вело об'єктивне дослідження проблем мовної взаємодії у формуванні суспільного світосприйняття, воно стає на перешкоді її свідомим перекинуттям в ідеологічній і політичній площині, впливаючи на розбудову національного культурного простору.

Поняття «мовна картина світу» увів у науковий обіг Лео Вайсгербер. Він першим постулював зв'язок між мовою і мовною спільнотою, яка є її носієм. Цей зв'язок полягає у тому, що мова, відповідно до своєї внутрішньої форми, передає всім своїм носіям спільне світобачення, яке переважно відрізняється від світобачення носіїв інших мов. Мислитель запитує: «Як же відбивається у мові ця картина світу? Яким умовам вона зобов'язана своєму виникненню, своїм строєм і ладом?»¹ Ці запитання,

¹ Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа / Л. Вайсгербер ; пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О. А. Радченко. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – С. 120.

зазначає далі філолог, є частиною більш загального питання про історичний взаємозв'язок мови і народу. Те, що ми визначили як можливість мови для сукупності його теперішніх (*рос. сиюмоментальных*) носіїв, виявляється частиною більш загального питання про історичний взаємозв'язок мови і народу. Слід залучити до аналізу факти з історії мови. Своїми працями вчений відкрив широку перспективу для лінгвокультурологічних, психологічних, етнічних тощо досліджень, які тривають і досі. Одним із провідних положень його концепції, яка ґрунтується на вченні В. Гумбольдта, є думка про енергетику мови: «У вирішенні питання про співвідношення наукової і мовної картини світу Л. Вайсгербер не доходив до їх ототожнення, але водночас він не міг і тут відмовитись від своєї улюбленої ідеї про те, що у рідній мові закладена сила (“енергеія”), яка суттєво впливає на людську свідомість у всіх сферах духовної культури, зокрема й у сфері науки»¹.

Якщо брати до уваги, що «енергеія»-енергія є своєрідним рушієм, силою, то головним завданням наукового пошуку є розуміння того яким чином відбувається вплив мови на людську свідомість у процесі мовної взаємодії. Обґрунтуємо деякі положення. Зокрема, це три моменти щодо вирішення порушеної проблеми. По-перше, неминучість і необмеженість тлумачень. Мовна картина світу (МКС) – це інтерпретація світу, а вивчення мовної картини світу певного народу (народів) – це вже інтерпретація інтерпретації. О. Корнілов, один із провідних дослідників російськомовної картини світу, зазначає: «Будь-яке тлумачення поняття МКС, на наш погляд, не може претендувати на абсолютну істинність, оскільки це не реалія, яка об'єктивно існує, а умоглядна побудова, яку використовують його творці для вирішення будь-яких теоретичних чи практичних завдань. Це – своєрідне знаряддя. Але мета у дослідників може бути різною, тому вони можуть обирати найбільш зручні для їх досягнення засоби, серед яких можуть бути і будь-які абстрактні категорії, критерії, способи систематизації аналізованого матеріалу тощо. З цієї причини ми припускаємо, що різні дослідники, виходячи зі своїх наукових зацікавлень і мети, можуть наповнювати поняття МКС різним змістом, надавати йому тлумачення, відмінного від інших тлумачень, але кожен дослідник має експлікувати смисл, який вкладається у таке образне визначення, яке, до того ж, досить часто використовується»². Це означає, що звернення до фактів з історії мови, як зауважує Л. Вайсгербер, не забезпечує дослідника від викривлень і стереотипів сприйняття, а може тільки посилити чи ампліфікувати їх. Необхідність використовувати мову як таку і мову конкретну, панівну для певної спільноти, накладає свій тип світобачення на носія, прямо впливає на добір та інтерпретацію матеріалів, скомпонованих у систему історичних фактів, до яких звертаються і послідовники дослідника і він сам, як спадкоємець фактів, наведених його попередниками. Значно більшою мірою це стосується і висновків, яких у системі власної мовної картини світу може дійти дослідник.

По-друге, об'єктивні підстави має занепокоєння з приводу узгодження, тобто розуміння характеру взаємовпливів феноменів, які містять у собі енергію мови. Енергія є єдиним спільним знаменником у розумінні мовних картин світу, але ця «ентропійна» категорія не передбачає подальшого розвитку, навпаки, вона все фіналізує. Водночас, умовою появи культури, її існування і розвитку взагалі є двомовність (фактично «двоенергійність»). Ідеться не про наявність у суспільстві двох чи більше мов «міжнародного спілкування», а двомовність як умову розвитку культури як такої, як умову появи нового знання і формування світобачення як такого, яким відрізняється одна людина

¹ Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа / Л. Вайсгербер ; пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О. А. Радченко. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – С. 6.

² Корнілов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – 2-е изд., испр. и доп. / О. А. Корнілов. – М. : ЧеРо, 2003. – С. 4.

від іншої і один народ від іншого. Двомовність культурна – це наслідок того, що буття пізнає сутність самого себе. Сутність буття не відкрита самому буттю, вона, як істина, тільки може промайнути у його просвіті (М. Гайдеггер). А людина і її мова – це інструмент самопізнання буття. Якщо ж людина впевнена, що мова – це інструмент пізнання її власної сутності, що вона сама і є сутність буття, тоді вона – бог, і жодної мови, тим більше двомовності, їй не потрібно. Та оскільки мова існує постфактум і вона не одна, їх багато, як багато і мовних картин світу окремих народів, то всі ці мовні картини світу є результатом одвічної двомовності, точніше, недоконаності мови людини (тому, до речі, і з'являється все нове) відносно здатності зрозуміти і висловити нею мову буття. Якщо перейти з рівня загального на рівень особливого, то історичною, лінгвістичною, культурологічною і світоглядною проблемою стане навіть не описування національної мовної картини світу, а узгодження всіх наслідків вихідної двомовності культури у процесі її народження і сходження у світ. У цьому контексті викликає занепокоєння (сумнів) наша здатність зрозуміти свою історію. Особливою проблемою є її інтерпретації в умовах, коли історія є спільним предметом, а її вивчення і трактування – процесом, який відбувається у різних національних мовах і, відповідно, – у різних мовних картинах світу. Ю. Лотман визначає підстави для такого занепокоєння: «Для виникнення тієї закономірної і доцільної неправильності, яка й становить сутність нового повідомлення чи нового прочитання старого (що дає поштовх для виникнення нової мови) необхідна, як мінімум, двомовна структура. Цим пояснюється в інших відношеннях загадковий факт гетерогенності і поліглотизму людської культури, а також будь-якого інтелектуального пристрою»¹. Учений звертає увагу і на такий аспект: «Семіотичний простір постає перед нами як багатоплановий перетин різних текстів, які разом складаються у певний пласт зі складними внутрішніми співвідношеннями, з різним ступенем можливості перекладу і простором, який не підлягає перекладу»².

По-третє: зважаючи на двомовність культури взагалі (її належність двом типам енергії), для дослідження національної мовної картини світу і її порівняння з іншою національною мовною картиною світу, для створення наукової мовної картини світу як об'єктивної (що, на наш погляд, неможливо в сучасній парадигмі розуміння поняття «об'єктивність») потрібно визначити, у якій системі ціннісних координат відбувається розвиток національної мовної картини світу, як він корелює з іншою мовною картиною світу, яка система координат може бути визнана прийнятною для їх порівняння і розуміння. Адже будь-який простір, якщо вже рухатись у межах запропонованої метафори, має бути зрозумілим у термінах його описування як внутрішнього, так і зовнішнього розміщення і взаємодії елементів.

Для здійснення цього запропоновано систему координат, що мають описуватись у семантиці лексем різних мов структуру культурного простору, виміри якого не можуть бути прямо прирівняні до звичного тривимірного просторового ізоморфізму. У цій системі координат не становище людини визначається її місцем на осях координат, а навпаки, ціннісні мовні значення на її осях визначаються спрямуванням зусиль самої людини відносно їх синергійної взаємодії. Іншими словами, якщо пристати на точку зору, що енергія у фізичному сенсі пов'язана єдиною природою і значеннями з простором і часом (згідно з основною формулою А. Ейнштейна), то людина таким чином може розглядатись не окремою точкою, яка рухається в запропонованих мовних координатах, а таким елементом МКС (мовної картини світу), який змінює її координатну сітку залеж-

¹ Лотман Ю. Феномен культури // Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. – СПб : Искусство-СПБ., 2001. – С. 570.

² Лотман Ю. Семантическое пересечение как смысловый взрыв. Вдохновение // Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. – СПб : Искусство-СПБ., 2001. – С. 30.

но від конкретних значень ціннісної енергії. Уточнимо цю позицію: енергія мови, квантована у значеннях окремих слів, які сприймаються свідомістю людини, визначає у сукупності характер реакції людини на їх ціннісний потенціал. Вони спрямовують енергію мовної картини світу на переміщення (тобто дію) її у цих координатах так, що всі точки позначення людини на осях координат набувають нових значень. Умовно кажучи, слово, яке означає рух угору, збільшує спротив осі, яка тягне вниз і опосередковано впливає на положення відносно горизонтальних (внутрішніх і зовнішніх) параметрів ціннісної свідомості. У запропонованій системі відліку рух може розглядатись у таких координатах: вертикальна культурна координата, яка означає рух угору (у її вимірі мова оперує типом понять позитивних духовних значень – Бог, душа, дух, добро, тощо); горизонтальна культурна координата, яка має для особистості зовнішній і внутрішній вимір (внутрішній у поняттях самосвідомості особистості – совість, сумління, сором, тощо; зовнішній – у поняттях відповідальності, обов'язку тощо) і ставлення до зовнішнього світу – соціальний або суспільний (вона проявлена переважанням індивідуального або колективного типу соціальної організації і, відповідно самосвідомості); культурна координата, яка означає рух униз – негативно духовну (зло, гріх, провина тощо). Мета подальшого аналізу – не вичерпно вирішити всі проблеми дослідження національних мовних картин світу в запропонованій моделі, а розкрити пізнавальні можливості, які відкриваються у зв'язку із запропонованим підходом. Зокрема, звернемо увагу на смислові зв'язки лексем: бог, душа, совість, рай, пекло, гріх, зло тощо і необхідний характер їх позначення у визначеній системі культурних мовних координат, які мають відмінності в україномовній і російськомовній картинах світу. Зважаючи на сказане, просто застосуємо запропонований підхід, щоб зрозуміти чотири уривки: два з них стосуються семантичного аналізу лексем поняття «совість» в українській мові, два – у російській.

Аналізуючи концептосферу зазначеного кола понять, сучасні українські дослідники зокрема звертають увагу на таке: «В акціональному фреймі вербалізовано давню семіотичну слов'янську систему, представлену опозицією позитивне/негативне чи вужче опозицією верх/низ, вираженою лексемами рай, пекло. Ця опозиція реалізується у площині ідеальне/матеріальне, перша з яких асоціюється з життєвими (духовними) ідеалами та мріями, друга – з царством темряви (сатаною). Дохристиянське і християнське розуміння зазначених реалій суттєво не відрізняються, за винятком понять гріх, душа, тіло. Так, тіло у фольклорному дискурсі об'єктивує народження Ісуса Христа; у християнстві тіло – це розплата за гріхопадіння людини, з іншого боку – воно з душею може утворювати внутрішню (духовну) єдність за умови домінування душі над тілом»¹.

«Усі виміри свідчать про тісні зв'язки концепту ДУША з іншими концептами сакральної та несакральної сфер: Дух (зрідка синонімічність, ототожнення цих понять, але частіше покриття другого першим), ЛЮДИНА (виражено чотирма значеннями слова душа), ОСНОВА, ЖИТТЯ, ПСИХІКА (підтримано двома значеннями), СЕРЦЕ (найчастіше вживаний синонім до слова душа у значенні “внутрішній психічний світ людини”, центральні в певний історичний період СОВІСТЬ, ПРИСЯГА більшою (друге) чи меншою (перше) перемістились із центру на периферію. Синтагматичний вимір семантичного простору слова виявляє значно більше концептів сакральної сфери, які вступають у контакт із концептом ДУША це: БОГ, ГРІХ, РАЙ, ПЕКЛО, СПАСІННЯ, ПАМ'ЯТЬ тощо»².

¹ Мацьків П. В. Концептосфера Бог в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 Українська мова / Мацьків Петро Васильович ; Ін-т української мови НАН України. – К., 2008. – С. 20–21.

² Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 Українська мова / Скаб Марія Василівна ; Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – С. 5

«Релігійне значення було основою для творення переносних значень. Оскільки душа сприймалася як джерело психічних проявів, то з часом словом *душа* стали позначати й увесь внутрішній світ людини, різноманітні види психічної діяльності (А. Вежбицька називає його психологічним значенням¹). Цікаво, що Б. Грінченко до першого значення подає ілюстрації, які стосуються як релігійного (*Богу душу віддати, по душі дзвонити*), так і психологічного (*з душі, чого душа забажє*) значень. Це зумовлено, очевидно, тим, що розмежування цих значень є досить складним у багатьох випадках, особливо у фразеологізмах важко визначити, яке значення актуалізується. Однак ще складнішим є розмежування окремих аспектів психологічного значення. В І. І. Срезневського воно має п'ять окремих мікрозначень: «духовна сторона людини», «духовні властивості», «моральні якості», «совість», «обіцянка, присяга»². У «Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст.»³ подано лише два останніх, які більше не представлені в інших словниках, очевидно, вони вийшли з ужитку. У «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» подано також «сукупність рис, якостей, властивих певній особі» (*красива душею людина*), крім останнього, подано ще відтінки до нього: «людина як носій тих чи інших рис, якостей» (*щедра душа*), «почуття, натхнення, енергія», «про людину з прекрасними рисами характеру»⁴. Щодо значення «сумління, совість», яке фіксують І. І. Срезневський та укладачі «Словника староукраїнської мови XIV – XV ст.», то, за релігійною доктриною, – совість є проявом духу в людині⁵, а *дух* і *душу* в побутовому мовленні і навіть у спеціальній богословській літературі нерідко не розмежовують⁶. Виділення цього значення як окремого свідчить, на нашу думку, про те, що для українців X–XV століть ці поняття були дуже важливими, зрештою, як і для християнської релігії. У значенні «присяга, клятва» актуалізувалася «найдорожче, що є в людини» (клянуться звичайно найдорожчим), що також було відображенням християнського уявлення про душу, яка має більшу цінність, ніж тіло, і що саме душа становила основу життєвих цінностей нашого народу в той час... Незважаючи на зміни в семантиці багатозначного слова протягом усього писемного періоду, основні концептуальні ознаки позначуваного ним явища у мовній картині світу українців зберігаються, а найбільш істотні для мовців значення є активними, що свідчить про відносну стабільність тих фрагментів концептуальної картини світу, які стосуються уявлень нашого народу про душу⁷.

¹ Див.: Wierzbicka A. *Duša* (~ soul), *toska* (~yearning), *sud'ba* (~ fate): three key concepts in Russian language and Russian culture // *Metody formalne w opisie językw słowiańskich* / pod red. Z. Saloniego. – Białystok : Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego, 1990. – S. 16.

² Див.: Скаб М. Розвиток семантичної структури слова *душа* за лексикографічними даними / Марія Скаб // *Вісник Львівського національного університету імені І. Я. Франка. Серія філологічна.* – Львів, 2004. – Вип. 34, ч. I. – С. 271.

³ Ідеться про працю: *Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.* : у 2 т. / укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. 1–2 (Т. 1 : А – М (5701 слів) / ред.: Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – К. : Наук. думка, 1977. – 632 с.; Т. 2 : Н – Ф (5827 слів) / ред.: Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – К. : Наук. думка, 1978. – 592 с.).

⁴ Ідеться про працю: *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* / відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2010. – Вип. 15. – 256 с.

⁵ *Закон Божий: руководство для семьи и школы* / сост. протоирей Серафим Слободской. – 3-е изд., стер. – Краматорск : Тираж-51, 2009. – С. 72.

⁶ Там само, с. 70.

⁷ Див.: Скаб М. Розвиток семантичної структури слова *душа* за лексикографічними даними / Марія Скаб // *Вісник Львівського національного університету імені І. Я. Франка. Серія філологічна.* – Львів, 2004. – Вип. 34, ч. I. – С. 272.

Ще один приклад зв'язків цих мовних лексем і відповідності їх значень координатній системі україномовної картини світу. «Мовні факти свідчать про величезну акцентованість компонента серце як осередку людських почуттів і переживань в українській моделі етнічної особистості. Це пояснюється екстралінгвістичними факторами, зокрема особливостями релігійно-філософської самосвідомості українців, у ній серце виступає центром людської особистості, який підкорює собі всі інші її виміри – розум, волю, окремі почуття й вчинки. Англійське heart – також, безсумнівно, важливе емоційне мірило. Спільне ціннісне ядро визначається всесильністю цього об'єкту, який є символом духовного в обох мовах <...> Мабуть, тим пояснюється той факт, що коли українцю погано і муляє на серці, він відкриває його, пригортаючись до серця друга, тоді його серце відігривається, перетліває, лоскоче. Отже, серцем можна збагнути»¹. Далі дослідник доходить таких висновків: «Таким чином, когнітивна парадигма є однією з перспективних ланок та напрямів лінгвістичної науки сьогодення. Когнітивна лінгвістика оперує не мовними елементами, а одиницями, до того ж особливими за своєю природою: вони є провідниками різноманітної інформації та повністю або частково матеріалізуються в мові <...> світ є єдиним для всіх, хоча люди живуть у різних його частинах; світ ділиться людиною, як фізично (наприклад, за допомогою кордонів), так і за допомогою мови, шляхом накладання концептуальної сітки»².

Наведемо деякі тлумачення аналогічних груп слів у дослідженні російськомовної картини світу. Попередньо зазначимо, що воно теж розгортається у межах певної ціннісної системи мовних координат, яка взагалі узгоджується з загальним типом запропонованого підходу у цій статті. Однак звернемо увагу на інше: лексичні гнізда запропонованих понять у російськомовному варіанті картини світу і в самій лексиці, і в лексичному категоріальному описуванні дослідників цієї теми розподіляються і концентруються переважно на осях горизонтально-внутрішніх і колективно-зовнішніх соціальних ціннісних взаємодій. Водночас орієнтація аналогічних мовних груп української лексики центрується вертикально-внутрішньою координатою.

У цитованій роботі О. Корнілова йдеться про два рівні оцінювання мовної картини світу. Оцінювання другого рівня – це, у термінології автора, «не стільки результат емоційного сприйняття (перший рівень), скільки узагальнення *колективного життєвого досвіду, результат осмислення суспільної практики*»³ (курсив автора). З цим можна не погодитись. Адже емоційне сприйняття фактично теж є результатом життєвого досвіду, оскільки закріплене в історичному типі національного й індивідуального габітусу. А от концепти совісті, душі, гріха тощо, які є семантичними лексемами оцінювання другого рівня, аж ніяк не вписуються у схему раціонального осмислення світу. Особливо, як це визнають самі автори, відбитого у російській мовній картині світу як досить ірраціональній за своєю природою і сутністю. Та власне й раціональне осягнення цих категорій навряд чи можливе у межах «суспільної практики», якщо розуміти її в суто матеріалістичній, пізнавальній парадигмі (для збереження цих мовних акцентів наводимо уривок мовою оригіналу): «В качестве примера в определённой степени специфического ценностного концепта можно привести русское слово *совест* и производные от него *совестно, совестливый, бессовестный*. Если посмотреть на приводимые двуязычными словарями иностранные соответствия, то нетрудно заметить, что они не абсолютны: русская совесть “зависает” между концептами созна-

¹ Головенко К. В. Концепти «ДОЛЯ», «ВОЛЯ», «СЕРЦЕ» в українській мовній картині світу та їх віддзеркалення в англійськомовному світосприйнятті / К. В. Головенко // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – 2007. – № 33. – С. 190–191.

² Там само, с. 192.

³ Корнілов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – 2-е изд., испр. и доп. / О. А. Корнілов. – М. : ЧеРо, 2003. – С. 232.

тельности и стыда в английском и испанском языковом сознании и приводится в качестве коррелята то одного, то другого, на самом деле таковым не являясь. Четырёхтомный Словарь русского языка определяет совесть как «чувство и сознание моральной ответственности за своё поведение и поступки перед самим собой, перед окружающими людьми, обществом; нравственные принципы, взгляды, убеждения». В качестве испаноязычного эквивалента словари предлагают слово *la conciencia*, имеющее значения: 1. Сознание, сознательность. 2. Совесть. 3. Понимание, осознание. Слово *la conciencia* во втором значении (наиболее близком значению русского слова *совесть*) словарь Сорейна толкует следующим образом: «Conocimiento íntimo del bien que debemos hacer y del mal que debemos evitar» (интимное /личностное/ знание того, что является добром, которое мы должны делать, и что является злом, которого мы должны избегать)»¹.

Досить очевидно, що поняття «совість» в іспанському еквіваленті чітко корелює з українським, у запропонованій системі координат воно орієнтоване на внутрішню горизонтальну координату з виходом на верхню семантичну лінію значень – «душа», «добро». Можна також стверджувати, що порівняння «європейського» і «російського» семантичних полів поняття «совість» чітко вказує на внутрішньо-особистісну і вертикальну координатну належність його у європейському виявленні і горизонтальну внутрішньозовнішню у російськомовному. Тобто у російській мовній картині світу маніфестує себе горизонтальний вектор координат, яким зумовлено належність до колективного типу ціннісної свідомості, орієнтованої на соціальну (державну) організаційну домінанту. Цікаво, що у подальшому розгортанні аналізу автори самі доходять таких, досить суперечливих у межах свого підходу висновків, що свідчить про валідність запропонованого підходу: він дає змогу виявити ціннісну енергетику мови, яка висвічується у координатній сітці національної мовної картини світу, отже, наявна і в мисленні, і в оцінюванні, і в дії. «Специфика концепта русского языка совесть заключается именно в объединении идеи логического анализа собственных поступков и идеи стыда за них в случае несоответствия собственным (в первую очередь) и *общепринятым* представлениям о добре и зле. *Русская совесть* – это не рациональный регулятор поведения человека, а регулятор эмоционально-нравственный, обращённый более к чувствам человека, нежели к его рассудку. В наибольшей степени неповторимость национального склада мышления в области нравственно-ценностной интерпретации мира отражена в национальной фразеологии»².

Аналогічні тенденції містяться і в іншому дослідженні, яке цитуємо мовою оригіналу: «Если желания и воля являются инициаторами деятельности человека, то совесть в русской языковой картине мира мыслится как нравственный тормоз, блокирующий реализацию его аморальных желаний или побуждений <...> Замечательным свойством этого внутреннего судьи является его полнейшая беспристрастность: всем без исключения людям в одинаковых ситуациях совесть диктует одно и то же, единственно справедливое, решение. Этот внутренний голос парадоксальным образом оказывается и общим достоянием людей <...>»³.

І ще один штрих: дослідник доходить висновку, що національна специфіка концепту совісті пов'язана з душею, як і в українській мовній картині світу. Однак координатні виміри цих пов'язаних понять різні. У російській мовній картині світу

¹ Лотман Ю. Семиотическое пространство // Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ., 2001. – С. 255.

² Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – 2-е изд., испр. и доп. / О. А. Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – С. 256.

³ Апресян Ю. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 42.

це знову ж таки не духовна вертикаль совість – серце – душа – Бог, а горизонтальне зовнішньо-внутрішнє коло: совість – душа – тіло – бажання – воля – совість. «В душі локалізуються окультуренні желання, пов'язані з задоволенням духовних потребностей; ср.: *В душі їй хотілось якої-то неординарної любові; Від всієї душі желаю, щоб вони [праздники] швидше закінчилися* (М. Булгаков, Мастер і Маргарита). Останні, що складають безумовне більшість желань, реалізуються з допомогою волі, діяльністю якої коректується совість»¹.

Таким чином, в'язок мови і національного світосприйняття незаперечний, але водночас маємо усвідомити, що перебуває він під енергетично-семіотичним впливом національної мовної картини світу. Наслідки цього впливу можна розглядати у структурі національної мовної картини світу, але вони значно ширші, ніж суто філологічна, лінгвістична і навіть філософсько-культурологічна проблема. Найбільш значні семантичні лексеми містять ціннісну енергію, структуровану духовними координатами національної мовної картини світу. Домінуванням вертикальної чи горизонтальної осі цих культурних (духовних) координат визначаються обриси національного культурного простору. І тут може йтися (а такий зворот є промовисто символічним у цьому контексті) про злет вертикального виміру внутрішнього простору від світу горизонтального до вертикального, від «видимого» до «невидимого» (Г. Сковорода). Горизонтальна домінанта означає розширення простору культурного як географічного. Водночас, для розширення «по горизонталі» у сучасних умовах потрібно «потіснити» когось. Очевидною умовою останнього процесу є посилення і знеособлення держави, централізація і колективна дегуманізація. Далі, власне, може розпочатись ланцюгова реакція зміни всіх координат системи, про що йшлося. Водночас, і це важливо для такого викладу, визнання наявності ціннісних аспектів національної мовної картини світу з урахуванням попередніх положень веде до однозначного висновку: ціннісна система національної мовної картини світу неминуче зазнає викривлень, які зростають відповідно до термінів історичного розвитку нації – тобто викривлення збільшуються і можуть бути збалансовані й відшкодовані як моральні збитки і викривлення національної ціннісної свідомості у випадку її постійного підживлення мовними картинами світу інших національних культур. За відсутності останнього чинника відбувається неперервне викривлення ціннісної структури національної мовної картини світу, яке призводить до незворотних зрушень у свідомості і до катастрофічних соціальних наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Ю. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
2. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа / Л. Вайсгербер; пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О. А. Радченко. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.
3. Головенко К. В. Концепти «ДОЛЯ», «ВОЛЯ», «СЕРЦЕ» в українській мовній картині світу та їх віддзеркалення в англійськомовному світосприйнятті / К. В. Головенко // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – 2007. – № 33. – С. 189–192.
4. Даниленко В. П. Языковая картина мира в концепции Л. Вайсгербера / В. П. Даниленко // Филология и человек / Алтайский гос. ун-т. – Барнаул, 2009. – № 1. – С. 7–17.
5. Закон Божий: руководство для семьи и школы / сост. протоирей Серафим Слободской. – 3-е изд., стер. – Краматорск: Тираж-51, 2009. – 736 с.

¹ Апресян Ю. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 42.

6. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – 2-е изд., испр. и доп. / О. А. Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
7. Лотман Ю. Семантическое пересечение как смысловой взрыв. Вдохновение // Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ., 2001. – С. 26–30.
8. Лотман Ю. Семиотическое пространство // Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ., 2001. – С. 250–257.
9. Лотман Ю. Феномен культуры // Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ., 2001. – С. 568–579.
10. Мацьків П. В. Концептосфера Бог в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 Українська мова / Мацьків Петро Васильович ; Ін-т української мови НАН України. – К., 2008. – 35 с.
11. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 Українська мова / Скаб Марія Василівна ; Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – 30 с.
12. Скаб М. В. Розвиток семантичної структури слова душа за лексикографічними даними / Марія Скаб // Вісник Львівського національного університету імені І. Я. Франка. Серія філологічна. – Львів, 2004. – Вип. 34, ч. I. – С. 268–274.

Доманская Е. А. Языковая картина мира как фактор создания и развития национального культурного пространства. Проанализированы различия украинской и российской языковой картины мира как факторов формирования культурного пространства в контексте рассмотрения понятий совесть, душа, сердце, долг. Предложено систему культурных координат языкового пространства, которая отражает тип национального мировосприятия и мироотношения. Связь языка и национального мировосприятия неоспорима, но в то же время осознаем, что находится она в энергетически семиотическом влиянии национальной языковой картины мира. Последствия этого влияния можно рассматривать в структуре национальной языковой картины мира, но они значительно шире, чем чисто филологическая, лингвистическая и даже философско-культурологическая проблема.

Ключевые слова: энергия языка, языковая картина мира, культурное пространство, совесть, душа, долг.

Domanska O. A. The Linguistic World Picture as a Factor of the Creation and Development of national Cultural Space. In the article the distinctions of Ukrainian and Russian linguistic world picture are analyzed as factors which form the cultural space in the context of concepts such as conscience, soul, heart, responsibility. The system of cultural coordinates of language space is offered, it reflects the type of national perception of the world and attitude toward the world. The connection between national language and worldview are undeniable, but at the same time we realize that it is under the influence of energy-semiotic national language picture of the world. The effects of this influence can be seen in the structure of the national language picture of the world, but they are much broader than purely philological, linguistic and even philosophical-cultural problem.

Keywords: the energy of languages, linguistic world picture, cultural space, conscience, soul, responsibility.